

Gróf Péter

Árpád-kori bronz mellkereszt Visegrád- Várkertből

**Nyomtatott kiadás:
Tulmányok Kovalovszki Júlia tiszteletére
Szerkesztő Fodor István – Szatmári Imre
Magyar Nemzeti Múzeum – Munkácsy Mihály Múzeum
Budapest – Békéscsaba 2006.**

2012

**MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD**

A Sibrik domb és a Várkert látképe

Visegrád első említése Szent István király 1009-es, a veszprémi püspökség számára kiadott adománylevelében található mint a visegrádi vár ispánsága (comitatus Vyssegradiensis civitatis).¹ A Visegrád vármegye ispáni székhelyéül szolgáló sibriki erősség a főesperesi templommal, valamint a Várkertben levő váralji szolgáltató faluval és az 1055 körül alapított ortodox Szent András monostorral egészült ki. Visegrád államalapításkori ispáni központjának kutatását tudományos jelentősége mellett azon adottsága is indokolja, hogy jelenlegi ismereteink szerint a Szent András monostor kivételével 1241 után nem számolhatunk a történeti együttes továbbélésével, s területén a későbbi korokban sem történt beépítés, tehát a 11-13.

századi állapot viszonylag érintetlenül tanulmányozható.²

A várkerti ásatás Héjj Miklós kezdeményezésére, Méri István irányításával kezdődött, majd Kovalovszki Júlia folytatta a feltárást. 1994-ig a mintegy 4000 m²-es ásatási területen előkerült a 10-13. századi falu temploma, a körülötte levő temető 2/3-a (463 sír), 38 lakóház, több műhely, szabadban levő kemence, verem és más objektum.³

Az 1994-ben megszakadt feltárás folytatásakor a település tér- és időbeli kiterjedésének

1

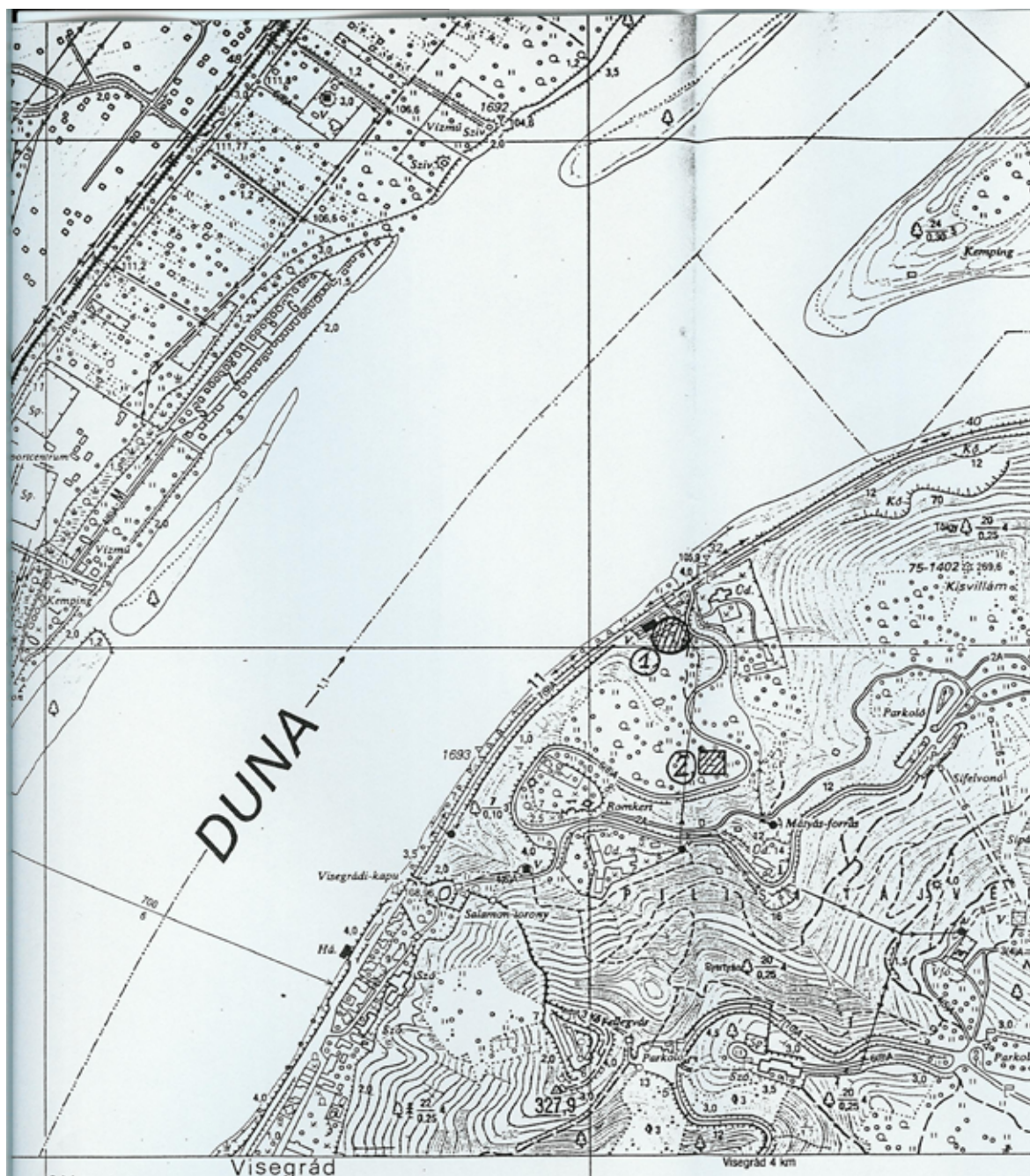
Györffy MCMXCII. 52-53.

2 **Az ispáni vár és a főesperesi templom eddigi kutatásáról: Szőke 1980. 35-37., Szőke 1986., Szőke 2000. 2 kötet 584-587.**

3 A várkerti falu 1955-1994 közötti feltárájáról l. *Kovalovszki 1986. 61-63., Kovalovszki 1995. 69-74.*

Kovalovszki 2001. 81-97. p.

Az ásatás helyszínrajza

tisztázását tűztük magunk elé kutatási célként. A korábbi ásatási területtől D-DK-re mintegy 300 m-re fekvő nagyjából É-D-i irányú domboldalon 2000., 2001., 2003., 2004. években 1500 m² területen eddig 9 házat, 12 külső kemencét, 5 gödröt, 1 felszíni objektumot, egy vassalakkal teli gödröt, 1 mészégető kemencét, vízvezető árkokat, agyagba rakott kőfalat találtunk.

Az objektumokban talált leletek (kerámia, fémtárgyak, III. Béla 8 db bizánci típusú rézpénze) alapján ez a településrész korát a 12-

13. századra tehetjük. Feltevés szintjén megkockáztatjuk, hogy a falu ezen része a tatárjárás után újjáéledt, lakói a szintén továbbélő Szent András monostorhoz tartoztak szolgáltatásokkal. Ezt a hipotézist megerősítik a 2004-ben megtalált, igen jó állapotú mészégető kemence feltárása során végzett megfigyelések is. Az itt előkerült, a főesperesi templomból származó, nyersanyagként használt XI. századi mészkő faragvány is arra utal, hogy a kemencéből kikerült meszet a 12. század első harmadában

megszűnt, valószínűleg lebontott főesperesi templom helyett a Szent András monostor építési munkálatainál használták fel.

Az elmúlt évek feltárásainak egyik megfigyelése, hogy a Sibrik domb alatti falurészen az objektumok igen csekély mélységben kerülnek elő, szemben az 1994 előtt, a Dunára néző teraszon feltárt területtel, ahol a 70-80 cm mélységig hatoló szőlőaláforogtatás bolygatta az objektumokat és megnehezítette a korabeli járósínt meghatározását. Az általunk feltárt helyszínen a növénytakarót követő humuszréteg alatt gyakran 20-30 cm-rel már kirajzolódnak a házak, gödrök, kemencék foltjai. A felszín alatti humuszréteg – amelyből 11-13. századi leletek kerültek elő - létrejöttében az Árpád-kori falu leleteiből származó szerves anyagok is szerepet játszanak. Mind e mellett a jelenségek csekély mélységét a domboldal felszínének az elmúlt évszázadok alatt, a növénytakaró által befolyásolt eróziója is magyarázhatja.

Az eddig feltárt házak és objektumok egymástól 0,5-15 m távolságban rendszertelenül helyezkedtek el. Az egyes építmények egymáshoz viszonyított időrendjének pontos megállapítása jelen esetben is nehézségekbe ütközött.

A 2003. évi ásatás során a várkerti falu eddigi történetének legérdekesebb lelete-leletegyüttese került elő. A dombgerincen északi irányba lejtő vízelvezető ároktól keleti irányba, mintegy 3 m-re, egy kerek felszíni objektum mellett, a mai felszíntől 18-25 cm-re az objektumok között, ill. a település járósíntjén szórványként egy bronz kereszt, egy aranyozott bronz csat és III. Béla bizánci típusú rézpénze (C.N.H I. 98.) kerültek elő egymás közvetlen közelében. A leletegyüttes nem objektumból, vagy annak pusztulási rétegeből, betöltődéséből, hanem egy vízelvezető árok, egy felszíni objektum és tárológödör környezetében, a jelenlegi felszín mélyítése során a korabeli szinten bukkant elő.

Bronz mellkereszt

Latin kereszt alakú, öntött, szárai egyenesen lezártak, végeik felé szélesednek. A kereszt függőleges szárának felső részét ferdén levágták. Vágásnyomok látszanak a jobb oldali vízszintes száron és a sima hátlayan a függőleges szár

felső részén is. A jobb oldali vízszintes szár szélessége 1,6 cm, 0,3 cm-rel szélesebb a függőleges szár megmaradt alsó végződésénél. Az előlapon combközépig érő alul redőzött ruhában levő a síkból domborúan kiemelkedő figura látható. A függőleges szárat nyaknál vágták el. A vállak alatt, mell tájékról kétoldalra ívelt, kettős karszerű ??? nyúlvány indul, mindkét száron ovális gömbformában végződve, ill. innét a száruk végei felé újra indítva. Ez utóbbi indítást a száruk végeivel a kereszt készítésekor elvágták. A nyúlványok testen levő végeinél 4 karomszerű rovátkolást véstek a mellkasi részre. A figura nyakán ferde vágásnyom látszik. Lábai balra fordulnak, jobb lába kissé hosszabb, bal lábat a jobb lábfejre helyezték.

h: 4,6 cm sz: 5 cm v: 0,1-0,2 cm

Bronz övcsat

Trapéz alakú öntött csatkarikával, préselt két darabból álló lemezes szíjszorítóval. A csatkarika szélesedő szárai, kétoldalt kerek lezárodásúak. A csatpecsek alatti szár, középtájt félkör alakú formát ölt. A szíjszorító lemezein öt, 0,1 cm átmérőjű szegecslyuk maradt meg, kettőben a bronz szegecs is megvan. A csattest szíj felőli végén 2 szimmetrikus, félgömb alakú domborítás látható. A csattesten keresztben és a domborítások ívét követve bekarcolt, kettős pontsorossal díszítve fut végig. A félgömbök között a csattest karmos kialakítással végződik. A csatkarikán és a csattesten a szegecslyukak mellett aranyozás nyomai maradtak meg.

Csattest h: 4,4 cm, csatkarika: 2 cm, csattest sz: 1,5 cm, csatkarika sz: 3 cm, a csat kiszerezhető hossza: 6,6 cm

A Kárpát medencei mellkeresztek nagyobb része kettős, szétnyitható ereklyetartó, kisebb része egyszerű egy darabból öntött vagy lemezből kivágott kereszt. Előfordult, hogy az ereklyetartó keresztnek csak az egyik oldalát öntötték, másolták tovább. A kisméretű, öntött egylapos, egy oldalon díszített darabok egy része 11. századtól helyi műhelyekben készült.⁴

⁴ **Az Árpád-kori ereklyetartó és egylapos mellkeresztekről az elmúlt évtizedben több összefoglaló hazai munka készült,**

A Kárpát medencében készült másolatok elterjedése összefügg azzal, hogy Jeruzsálem 1071-ben a mohamedánok által történt elfoglalása után a szentföldi műhelyek száma csökkent.⁵

A várkerti kereszttről megállapítható, hogy nem a kéttagú ereklyetartó típusról van szó, hanem egyszerű mellkereszt céljára készült. E típusoknál - az ereklyetartó keresztetek hatására - az előlapon a megfeszített Krisztus ábrázolása látható, vízszintes karokkal. A várkerti példány előlapon levő ábrázolásának értelmezése számos kérdést vet fel. Egyértelműen megállapítható, hogy a figura ruházata nem a korai példányokon látható hosszú tunika (colobium) mivel annak a redőzött alja a térd felett, comközépnél végződik. Úgy tűnik a ruházat felső testtől egészen a lábszárakig takarja a figurát így azt sem jelenthetjük ki, hogy a Kárpát medencében készült, nyugati hatást tükröző példányoknál látható ágyékendő (perizoneum) viseletéről lenne szó.

Tudomásunk szerint jelen formájában egyedi megformálású a vízszintes száron levő, a mellkasról induló 2 karszerű ?? nyúlvány. Az ovális gömbszerű idomba futó majd tovább induló vonalpár mintha folytatódna. Úgy tűnik mintha egy nagyobb felületen levő lapból vágták volna ki a keresztet. Ellentmond ennek, hogy az oldalszár végződésének kiképzésén nem látszanak vágásnyomok. Jelen formájában az ábrázolás értelmezése kérdéses: nem egyértelmű, hogy erősen stilizált karokról van-e szó? A félgömbformák magyarázatával kapcsolatosan párhuzamként felmerülhet a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében levő dunapentelei példány, ahol az előlapi reliefszerű Krisztus képen a széttárt karok alatt ovális félgömb látható.⁶

Felvetődik a késői, a 12. századtól elterjedt ún. kijevei típusú keresztteken levő, az evangelistákat megjelenítő medaillon ábrázolás

⁵ Lovag 1999. 11.

⁶ Lovag 1999. 23. Abb.5.a. Ilyen típusú ábrázolásokat mutat be bizánci területekről B.

Pitarakis 2006. 225-230. dunapentelei példánnyal együtt. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Tóth Endrének, aki erre a könyvre felhívta a figyelmemet.

hatásának lehetősége, de a stilizált ábrázolás nem teszi lehetővé ezen értelmezés egyértelművé tételét.

A balra kifordított lábakkal történő megjelenítése is ritka a hasonló korú és megformálású keresztetek között. Legközelebbi párhuzama Nemeshany lelőhelyről a keszthelyi múzeumba került keresztten látható, ahol a lábak jobbra fordítva láthatóak.⁷

Az eddigiek alapján kérdéses, hogy a várkerti kereszt előlapi ábrázolásával kapcsolatosan fel lehet-e tételezni, hogy Krisztus ábrázolásról van szó.

Az elmúlt 10 évben számos kötet, tanulmány foglalkozott a magyarországi ereklyetartó és egy lapos mellkeresztetek tárgykörével.⁸ Az alapos feldolgozások és a főleg balkáni és más bizánci területeken előkerült tárgyak számbavétele ellenére sem tisztázódott, pontosan honnét, milyen műhelyekből kerültek hozzánk a keresztetek, mettől meddig használták őket, milyen összefüggés tételezhető fel a keleti, bizánci egyházi és politikai hatás és a keresztetek elterjedése között.

A várkerti kereszttről szólva nem zárhatjuk ki a feltételezést, hogy a bizánci típusú példány itteni jelenléte kapcsolatban lehet az ortodox Szent András monostor működésével, amely 1221-ig, ha lassan elnéptelenedve is, de biztosan a keleti bazilita szerzetesrendhez tartozott.

A pénztörténeti kutatás nem alakított ki egyértelmű álláspontot az Árpád-korban unikálisnak számító, III. Béla nevéhez köthető ún. bizánci típusú rézpénzverés gazdaságtörténeti jelentőségével kapcsolatosan. A várkerti falu déli, Sibrik domb alatti részének keltezése szempontjából igen jelentős, hogy ezen a területen 8 db ilyen veret került elő, ház feletti betöltődésből, veremházon belül és a település járszintjéről egyaránt, míg a Duna menti településrészen egyetlen III. Béla pénz sem került elő.

A Visegrád-Várkertben előkerült öntött, bronz mellkereszt előlapi képével kapcsolatosan az egyedi, erősen stilizált megformálást figyelembevéve, csak komoly fenntartással tételezhetjük fel, hogy a többi hasonló kereszt-

⁷ Lovag 1980. 306. Abb. 6.

⁸ I. 4. sz. lábjegyzet

ten szokásos megfeszített Krisztus ábrázolásról van szó, hangsúlyozva, más értelmezési javaslatunk jelen ismereteink alapján nincs. A készítés helyére vonatkozólag elképzelhetőnek tartjuk, hogy helyi másolatról van szó. Használatának és földbe kerülésének idejét a falurész eddigi feltárásából leszűrt adatok és a kereszt mellett talált III. Béla pénz alapján a 12. század második felére tehetjük.

A visegrád-várkerti árpádkori váralji település Kovalovszki Júlia által végzett – kényszerű szünetekkel megszakított – több évtizedes régészeti kutatása jelentős eredményekkel gazdagította az ispánsági központok történetéről, a 10-13. századi népi építészetéről, ipartörténetéről és a temetkezési szokásairól meglévő ismereteinket.⁹ Őszintén reméljük, hogy a várkerti falu feltárása folytatódik, s 2009-re - Visegrád történeti forrásokban történt első említésének ezredéves évfordulójára és ünnepére – a fent elemzett kereszthez hasonló egyedi leletek előkerülésével, újabb adatokat és ismereteket szolgáltatnak Visegrád korai történetének tudományos feldolgozásához.

IRODALOM

BUZÁS 2003. Buzás, G. *Visegrád, Szent András monostor* In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2003.* Szerk. Kisfaludi Júlia 319–322.

GRÓF 1993. Gróf, P. *Újabb adatok Visegrád kora Árpád-kori topográfijához (Neue Beiträge zur früharpádenzeitliche Topographie von Visegrád)* Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX-XXXI/2 513-534.

GRÓF 2001. Gróf, P. *Újabb kutatások Visegrád-Várkertben (Neuere Forschungen im Burggarten von Visegrád)* In: *Népi építészet a Kárpát medencében a honfoglalástól a 18. századig (A 2001. október 9-10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga)* szerk. Cseri Miklós-Tárnoki Judit Szentendre 2001. 99-108.

GRÓF 2001.a Gróf, P. *A magyar köznépi életmód és építkezés az Árpád-kori Dunakanyarban* LIMES 2001/1-2 31-40.

GYÖRFFY 1956. Györffy, Gy. *Adatok a Pilis megyei kolostorok történetéhez Művészettörténeti Értesítő V. 1956.* 280-285.

GYÖRFFY Georgius Györffy praefuit *Diplomata Hungariae Antiquissima Bp. MCMXCII.* 52-53.

KOVALOVSZKI 1986. Kovalovszki, J. *A Visegrád-várkerti faluásatásról* In: *A magyar falu régésze Méri István 1911–1976 Cegléd 1986.* szerk. Kocsis Gyula 61-63.

KOVALOVSZKI 1994. Kovalovszki, J. *Árpád-kori bronzolvasztó kemence Visegrádon (Méri István ásatása) (Ein Árpádenzeitlicher Bronzschmelzofen in Visegrád)* In: *A kőkortól a középkorig Szeged 1994.* szerk. Lőrinczy Gábor 439–447.

KOVALOVSZKI 1994a. Kovalovszki, J. *Csónakos temetkezés az Árpád korban* In: *Honfoglalás és régészet* szerk. Kovács László 1994. 207-216.

KOVALOVSZKI 1995. Kovalovszki, J. *Az Árpád-kori Visegrád Ásatások a Várkertben (Visegrad in the age of the Arpads-Excavations in the Castle-court)* *Műemlékvédelem* 1995/2. 69–74.

KOVALOVSZKI 2001. Kovalovszki, J. *Árpád-kori lakóházak Visegrád-Várkertben (Häuser aus der Arpadenzeit im Burggarten von Visegrád)* In: *Népi építészet a Kárpát medencében a honfoglalástól a 18. századig (A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga)* szerk. Cseri Miklós-Tárnoki Judit Szentendre 2001. 81–97.

LANGÓ –TÜRK 2004. Langó, P.-Türk, A. *Honfoglaláskori sírok Mindszent-Koszorúsdűlőn (Adatok a szíjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához) (Appendix, Materialuntersuchung der Gräbern 2 und 3 des Fundortes Mindszent_oszorúsdűlő freigelegten Silbergegenstände)* Móra Ferenc Múzeum Évkönyve *Studia Archaeologica X* (2004) 365-457.

LOVAG 1980. Lovag, Zs. *Bronzene Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit* *Acta Archaeologica* 32 1980. 363-372.

LOVAG 1999. Lovag, Zs. *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums* *Catalogi Musei Nationalis Hungarici Seria Archaeologica III.* Bp. 1999.

PITARAKIS 2006 B,Pitarakis *Les croix-reliquaires pectorales byzantines en bronzes* Paris 2006.

⁹ **1.3.sz.lábjegyzet és Kovalovszki 1994., 1994a.**

SZATMÁRI 1995. Szatmári, I. Bizánci típusú ereklyetartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében (Die Pectorales byzantinischen Typs als Reliquienschreine im Komitat Békés und Csongrád) Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica I. 1995. 219-264.

SZŐKE 1980. Szőke, M. A visegrádi várispánsági központ kutatása Dunakanyar 1980/2 35–37.

SZŐKE 1986. Szőke, M. Visegrád ispánsági központ Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 1986.

SZŐKE 2000. Szőke, M. Die mittelalterliche Burg von Visegrád In: Europas Mitte um 1000 Herausgegeben von Alfried Wieczorek und Hans-Martin Hinz Stuttgart 2000. 2 kötet 584–587.